

Др Анжела Прохорова

ИРАЦИОНАЛНО И СТИХИЈСКО У СТВАРАЛАШТВУ МАРИНЕ ЦВЕТАЈЕВЕ (АНАЛИЗА ЕЛЕМЕНАТА МИТА И ПРАЛОГИЧКОГ МИШЉЕЊА НА ПРИМЕРУ ПОЈЕДИНИХ МЕТАФОРА)

У раду разматрамо ирационалне и стихијске елементе у стваралаштву Марине Цветајеве. О овој теми је сама Цветајева доста писала у својим есејима, а проналазимо је у њеним прозним и поетским делима кроз метафоре и особине лирских јунака. Особина ирационалног и стихијског је нераскидиво повезана са елементима мита и пралогичког мишљења у поетском свету Цветајеве. У том смислу посебно нас је интересовала метафора Ђаво која је нека врста мита која се провлачи кроз њена дела, али и кроз лични живот песникиње. Анализа ове метафоре довела нас је до постојећих космогонијских митова који на нетрадиционалан начин тумаче симболику сила које су учествовале у креацији света.

Кључне речи: ирационално, стихија, метафора, пралогичко мишљење, мит.

У поетском свету Цветајеве рационално и стихијско се узајамно преплићу и то су главне полуге које покрећу њен поетски универзум. Под стихијом подразумевамо ирационално, спонтано, неконтролисано и неорганизовано начело у човеку и изван њега, које је супротстављено логичном и рационалном.¹

У свом есеју *Искусство при свете совести*² М. Цветајева говори о мисији песника и о природи стваралачког процеса. Желећи да истакне стихијску природу стваралачког процеса, она повлачи паралелу између уметности и природе: „Искусство есть та же природа. Не ищите в нем других законов,

¹ У српском језику *стихија* има два значења: „1. природна појава која се истиче силном рушилачком снагом; 2. неорганизована снага која делује у друштву“. *Стихијски (стихијни)* је „онај који се односи на стихију, који се заснива на стихији, који је изазван деловањем природних сила; снажан, несавладив, неорганизован“ (РСЈ 2011: 1248).

² „Уметност у светлу совести“ (наш превод).

кромe собственних (не самоволия художника, не существуюшего, а именно законов искусства)“ (Т5, 1994: 346).

Према Цветајевој, уметник се у току стваралачког процеса предаје стихији, која га у потпуности обузима. У том процесу долази до „атрофије савести“, која је, по њој, неопходна и без које самог стваралаштва не би било. Закони стваралаштва су због тога, као и природни закони, изван етике. Они не подлежу поларизацији *добро/зло* и делују стихијски. Зато песник, који је у власти стихије, при свој чистоти свога срца, може створити дело које ни мало не наличи анђеоском. Овај феномен И. Кудрова назива „загадка злодеяния и чистого сердца“³ (1992: 201). Зато песник, према Цветајевој, за свако своје дело сноси одговорност. Она каже да је опасно препустити се стихији:

„Нельзя говорить стихиям: твой. Они только и ждут этого. Они только этого и ждут, потому что не могут присвоить тебя без твоего слова. Им нужно твое слово отречения: от тебя, разума, – безумия, от тебя, воли, – безволия, уничтожения всего, что не есть в тебе стихия“ (Т5, 1994: 698–699).

Ирационалне силе се уплићу у стваралачки процес мимо воље човека и задатак песника се понекад своди на физичку реализацију онога што кроз песника жели да буде, а не онога што је песник зацртао себи као задатак. Цветајева то илуструје поређењем песника са шахистом који не види ни шаховску таблу, ни своју руку „које, можда, ни нема“: „Поэт – обратное шахматисту. Не только шахматов, не только доски – своей руки не видеть, которой может быть и нет“ (Т5, 1994: 350).

Према Цветајевој, стваралаштво има паганске и магијске корене. И она сама је више била склона паганизму, него вери у хришћанског Бога. На пример, у поменутом есеју она каже да је песник многобожац и да, у најбољем случају, наш хришћански Бог припада пантеону богова: „Многобожие поэта. Я бы сказала: в лучшем случае наш христианский Бог входит в сонм его Богов“ (Т5, 1995: 363).

Песничка игра речима је, дакле, магијско искуство које своју основу има у интуитивном и стихијском, а не логичком и рационалном. У том смислу, перцепција песника је слична перцепцији првобитних људи код којих су језик, мит и обред чинили нераскидиво јединство. То је перцепција пралогичког мишљења.⁴ Управо из те перцепције код Цветајеве настају специфичне поетске метафоре, које, на логичком нивоу понекад делују бизарно. Таква је, на пример, метафора ђавола. Међутим, ђаво код Цветајеве

³ „Загонетка злодела и чистог срца“ (наш превод).

⁴ Термин *пралогичко мишљење* потиче од француског филозофа, антрополога и етнолога Л. Леви-Брила. По њему је пралогички начин мишљења супротстављен логичком. Он каже да је „пралогичко мишљење шире, ако не и богатије од нашег, логичког. Оно је свеобухватније, има мање ригидне оквири, што му дозвољава да у истом реалитету види видљиво и невидљиво, оно што називамо природним и натприродним“ (Леви-Брюль 2020: 23).

није само поетска метафора, то је читав мит, који се провлачио и кроз њен лични живот и кроз стваралаштво.

Како и зашто настаје мит? Стварање мита је покушај да се објасне противречности и сва пуноћа постојеће стварности. Као што Лосев каже, „сваки мит има афективни корен“ и он „није фикција, већ је најизразитија и најаутентичнија стварност. То је посве неопходна категорија мисли и живота, далека од сваке случајности и произвољности“ (1994: 41)⁵. Ову мисао би, вероватно, изрекла и сама Цветајева, толико она резонира са читавим њеним стваралаштвом и погледом на свет.

У основи мита је пралогички начин мишљења који није утемељен на логици и разуму, већ на осећањима и интуицији. Мелетински наводи следећа својства пралогичког мишљења:

„Човек види себе као део природе и своје особине преноси на објекте из природе (приписује им живот, људска осећања, људско понашање и различите типове активности које су карактеристичне за човека). Осећања и интуиција играју велику улогу у спознајном процесу и управо ови елементи проширују спознајне могућности овог типа мишљења. Док је научно мишљење засновано на логичкој хијерархији појмова од конкретног према апстрактном и од узрока према последици, митолошко мишљење оперише конкретним и појединачним појмовима који функционишу као симболи. Научне класификације се граде на основу супротстављања унутрашњих принципа, а митолошке – на основу другостепених осећајних својстава која су неодвојива од самог објекта. Митолошка логика је метафорична и симболична и она оперише бинарним опозицијама типа *живоји/смрѝ* и сл.“⁶ (2000: 164–168).

О повезаности метафоре и мита говорио је и Е. Касирер. Он каже:

„Језик и мит имају исту концептуалну форму која се може окарактерисати као метафоричко мишљење. Управо је метафора та која ствара духовну везу између језика и мита. У гласовима језика, исто као и у митолошким представама, присутан је исти унутрашњи процес: разрешава се унутрашња напетост и изражавају се душевна стања кроз одређену чулну форму. И у речи и у митолошкој представи је присутан Дух који користи форму речи и митске представе као орган своје манифестације. Оно што поезија изражава није митолошки свет богова и демона, а није ни логичка истина. То је свет илузије и фантазије у којем свој потпуни израз и афирмацију проналази чисто осећање“⁷ (КАСИРЕР 1990: 33–43).

Намеће нам се питање одакле потичу митолошки и пралогички елементи у стваралаштву Цветајева? Одговор на ово питање треба тражити, с једне стране, у особености руске културе 20. века, али, са друге стране, и у

⁵ Наш превод.

⁶ Наш превод.

⁷ Наш превод.

личном животу М. Цветајеве. Као сваки велики песник, Цветајева је била екран на којем су се пројектовале основне тенденције епохе у којој је живела. Бавећи се темом стихија Цветајева заправо показује колико резонира са осетљивим проблемима свог времена. Треба напоменути да се почетком 20. века много писало и расправљало о стихијама различитог типа: природним, социјалним психолошким и другим. То је време када руска интелигенција чита Достојевског, Ничеа, а нешто касније и Фројда. Животна филозофија друштвене елите у Русији тог времена је оштро супротстављала органско начело живота механичком и машинском које се у то време убрзано развија услед напретка науке и технике. У основи те животне филозофије је била бојазан да ће човеку бити све теже да очува везу са универзумом и са својом истинском природом. Са индустријском револуцијом логички и механички поглед на свет је све више узимао маха и, оно што је највише плашило напредне људе тог времена, овај поглед на свет је искључивао духовну димензију постојања. Величајући практични утилитаризам и на томе градећи живот, нова животна филозофија није имала потребу за трансценденцијом (КУДРОВА 1992: 210–211). Насупрот њој стајала је, између осталог, концепција симболизма: за симболисте је видљиви свет био прожет надчулном реалношћу која скрива дубљи смисао ствари. Цветајева је поштовала симболисте и многе од њих је и лично познавала: В. Иванова, А. Белог, А. Блока и многе друге. Ови песници су, као и она, размишљали и писали о стихијама и величали дионизијско начело у уметности.

Са друге стране, што се тиче личних фактора који би могли утицати на присуство митолошких елемената и пралогичког мишљења код Цветајеве, ту је свакако чињеница да је отац Цветајеве, Иван Цветајев, један од главних оснивача Музеја лепих уметности⁸. Цветајева је од самог детињства упијала утицаје грчко-римске митологије и одмалена је била физички окружена каменим статуама богова.

С. Љутова повезује одсуство традиционалне религиозности и појаву митологизма и политеизма Цветајеве са општом кризом православља у Русији. Надовезујући се на постојећу теорију К.Г. Јунга, она каже:

„У ситуацији, када су богови умрли (и они антички и хришћански) и када су религијски симболи престали да врше своју функцију, што се догодило крајем 19. века, психа сама почиње да ствара свој религијски систем на основу фрагмената раније постојећих система. На тај начин човек лакше превазилази противречности сопствене психе“⁹ (2004: 21).

Са психолошке тачке гледишта, Цветајевој је митологизам дао могућност да своје унутрашње конфликте изнесе на површину свесног дела психе и тако доживи катарзу, кроз коју поново проналази себе. Сама Цветајева то

⁸ Овај музеј и данас постоји у Москви и носи име А.С. Пушкина.

⁹ Наш превод.

назива „екстериоризацијом сопствене стихијности“, и каже да песник увек има излаз у свог јунака: „Слава Богу, что есть у поэта выход героя“ (Т5, 1994: 351).

Али да се вратимо миту о ђаволу. У поетском свету Цветајеве ђаво је и мит, и метафора и лирски јунак за себе. При томе не мислимо само на конкретног ђавола на којег наилазимо у њеној приповеци *Черт*, већ и на друге лирске јунаке који у себи садрже његове елементе и специфичну симболику, а то су Црни Петар, Пушкин, Пугачов, Јегорушка из истоимене поеме, Ана Ахматова, Соњечка и многи други. На пример, елементе ђавола има Ахматова коју Цветајева описује као тамну силу, огромну ноћну птицу и демона који попут врानе налеће на срце: „Что на сердце вороном налетев, в облака вонзилась“ (Т1, 1994: 303). Соњечка из *Повести о Соњечки* такође има „демонске“ елементе: „Иногда не знаеш: ребенок? женщина? черт? Потому что она может быть настоящим чертом!“ (ЦВЕТАЕВА Т4, 1994: 327).

С једне стране, у поетском свету Цветајеве ђаво је категорија супротстављена богу (намерно пишемо малим словом, а видећемо касније и зашто), али, са друге стране, ђаво и бог граде нераскидиво јединство. На посебан начин код ње је ђаво само лице стихије – стваралачке, љубавне и просто силе која не признаје никакве оквире. „Ђаво је у сваком песнику, музичару и у сваком побуњенику. Све што је иза прага забрањеног и општеприхваћеног такође је Ђаво“¹⁰ (Ельницкая 2004: 20). Ђаво је такође најтајнија и најватренија љубав девојчице Цветајеве, што она детаљно описује у приповеци *Черт*. Све је почело оног момента када шестогодишња Марина кришом почиње да одлази у собу своје старије сестре и тамо сатима чита „забрањене“ књиге. Приповетка почиње описом „где је ђаво живео“: „Черт жил в комнате у сестры Валерии, – наверху, прямо с лестницы – красной, атласно-мурово-штофной, с вечным и сильным косым столбом солнца, где непрерывно и почти неподвижно крутилась пыль“ (Т5, 1994: 32).

С. Јељницка сматра да је ђаво саставни елемент душе саме Цветајеве. То је она стихија у њој – песничка стихија, која је снага, слобода и динамика Духа:

„Понекад је то и душевна неумереност, страстност, самовоља, побуна личности која активно афирмише своје „ја“, своју јединственост, оригиналност, своје сопство, која дрско стоји насупрот сваком земаљском поретку и традиционалним нормама заједнице, која не трпи ништа што јој се намеће споља, не трпи никакве земаљске ауторитете, <...>, не признаје нискост и ускост насилних закона и аршина овог света, коју је немогуће сместити у оквире обичног, општеприхваћеног и умереног. Ђаво, са којим Цветајева пореди себе, је супротстављен човеку, али оном са малим ч – осредњем, обичном, утопљеном у масу. По аналогiji, он је супротстављен и богу, али не истинском, већ земаљском, црквеном, који предводи људско стадо, прописује заповести и законе, који нормирају живот и сабијају га у оквире да би се уклопио у заједницу. Тако да је једна

¹⁰ Наш превод.

од главних улога ђавола код Цветајева да буде бунтовник и разрушитељ општеприхваћеног у социјалној, љубавној, стваралачкој или некој другој сфери. Он је разрушитељ, али не свега што му се нађе на путу, већ само устаљених форми живота које стихијска и самовољна сила, каква је стваралачко надахнуће, доживљава као препреку на путу свог слободног кретања и самоизражавања“ (2004: 30–31).

Посебна тема у поетском свету Цветајева је повезаност и чак „сраслост“ бога и ђавола. На почетку приповетке *Черт* Цветајева каже како су у њеној свести бог и ђаво од самог детињства чинили једну целину: „С Чертом у меня была своя, прямая, отрожденная связь, прямой провод. Одним из первых тайныхужасов и ужасных тайн моего детства (младенчества) было: ‘Бог – Черт’“ (Т5, 1994: 43).

Постоји паралела између доживљаја бога и ђавола код Цветајева и митолошких представа првобитног човека. „Мотив блискости, ако не и отвореног пријатељства, уочљив је у низу космогонијских митова, који постоје широм света“ (Элияде 1998). На пример, у једном од старих словенских митова о настанку света помињу се три Сокола која су летела над Морем. Први је био предводник, а друга два су летела за њим. Онај који је летео са десне стране предводника носио је у књуну клас жита, пун семена, и гледао је горе, у Небо. Други је летео са леве стране и носио је у кљуну грумен суве земље и гледао је доле, у Море. Први је био врховни Бог, други је био Белобог, а трећи – Црнобог. У једном тренутку Црнобог је испустио грумен земље који је пао у Море. Тада се Црнобог претворио у патку и заронио на дно Мора да га потражи. Међутим, грумен се претворио у Острво. Белобог је онда посуо семе, које је носио у кљуну, и из њега је никло жито. Тако је настао свет (Кузњецова 1997: 32). У датом миту су Белобог и Црнобог два лица једног Бога. Индикативно је да су оба учествовала у стварању света. Њихова опозиција није опозиција типа *добро/ зло*, какву налазимо у хришћанству, већ је то више опозиција типа *дан/ноћ* који се смењују у свом природном ритму. Белобог је код Словена покровитељ дана и свега оног што је живо на Земљи (рус. *явь*), а Црнобог је покровитељ ноћи, подземног света и света мртвих (рус. *навь*). Као што смрт није зло, већ природна појава, тако ни Црнобог није оличење зла, већ само друге димензије постојања (Белякова 1995: 115).

У поменутом миту процес стварања је отпочео Црнобог, који је испустио грумен земље, а затим заронио у море. Дакле, Црнобог је архетип динамике и промене, што нам дозвољава да га изједначимо са креативним начелом. Поменути мит такође описује кокреацију две супротстављене, али равноправне силе. У митовима о настанку света кокреација две супротстављене силе је веома учестала појава коју М. Елијаде описује као *coincidentia oppositorum*¹¹ и наводи је као водећи образац у већини космогонијских ми-

¹¹ *Coincidentia oppositorum* (lat.) представља јединство супротности. То је неоплатонски термин који се приписује немачком научнику, енциклопедисти из 15. века, Николасу Кузанском (ФЭС 1983: 820).

това. Елијаде каже да је „виша реалност <...> недоступна рационалном разумевању“ <...> и да „савршенство Бога треба схватити као апсолутну слободу с оне стране Добра и Зла“ што за нас донекле појашњава идеју о сродству Бога и Сотоне као креатора света (Элияде 1998: 129).

Елементе идеје о *coincidentia oppositorum* проналазимо код Цветајеве у метафори ђавола, али и у целокупној симболици црне и беле боје, која је код ње нетрадиционална. „Сраслост Бога и Ђавола је једна од манифестација саме структуре поетског света Цветајеве и саме природе њеног лирског јунака који у себи носи елементе и Бога и Ђавола, анђела и демона“ (Ельницкаја 2004: 20).

У поетском свету Цветајеве сам ђаво, али и све што је тамно, црно, стихијско и ирационално асоцира се са креативношћу и слободом. На пример, у приповеци *Мой Пушкин* она каже да је споменик Пушкина волела због његове „црнине која је била супротна белини наших домаћих богова“¹²: „Памятник Пушкина я любила за черноту – обратную белизны наших домашних богов. У тех глаза были совсем белые, а у Памятник-Пушкина – совсем черные, совсем полные“ (Т5, 1994: 61). Из наведеног цитата такође наслућујемо однос Цветајеве према „белом“ богу. Она „белим“ богом пејоративно назива бога који је прилагођен кућној употреби и који служи малограђанском свету који она, слично Пушкину, супротставља песнику. Овоме богу она придаје негативне особине, а оне налазе одјека и у симболици беле боје. Бела боја је код Цветајеве симбол осредњег и „земаљског“ које је супротстављено узвишеном и „небеском“¹³.

Осим особине динамичности и креативности, као и одсуства негативних асоцијација, постоји још једна паралела која повезује митолошког Црнобога са ђаволом Цветајеве. Цветајева свог ђавола назива *серый дог моего детства, собачий бог* и *моя серая собачья няня*. Познато је да је у старим словенским легендама Црнобог могао попримити, између осталог, облик вука. Ово је директна и недвосмислена асоцијација на митолошку представу о тамној сили.

Дакле, код Цветајеве супротстављеност бога и ђавола више подсећа на митолошку, него на хришћанску супротстављеност. Ђаво Цветајеве није библијски ђаво који је оличење зла, већ је ирационално, стихијско и креативно начело. Са једне стране је ђаво као динамично и покретачко начело, а са друге стране је бог, којег Цветајева пејоративно назива „бели“ бог, јер је чиста форма која задовољава потребе осредњег човека. Поредићи таквог бога са својим ђаволом, Цветајева очигледно даје предност ђаволу. Ова фаворизација је више митолошког, а не етичког карактера. Цветајева то објашњава поређењем таме са ноћном тамом, а не са злом: „...Не тьма – зло, а тьма – ночь. Тьма – все. Тьма – тьма. В том-то и дело, что я ни в чем не раскаиваюсь.

¹² Наш превод.

¹³ Више о симболици црне и беле у монографији аутора: „Метафора црне и беле боје у делу Марине Цветајеве“. Нови Сад: „Змај“, 2006.

Что это – *моя родная тьма!*“ (Т5, 1994: 46). И додаје да јој је бог био туђ, а ђаво близак и да нико од њих није био ни добар, ни зао: „Бог был – чужой, Черт – родной. Бог был – холод, Черт – жар. И никто из них не был добр. И никто – зол“ (Т5, 1994: 48).

Дубок смисао толике пажње коју Цветајева придаје ирационалним силама и стихијама треба тражити у чињеници да ове силе реално постоје у човеку и у свету. Да би се оне препознале, потребно је суочити се са њима, наћи се лицем у лице, што Цветајева и ради. Када се оне уоче, спознају и назову правим именом, што Цветајева такође ради кроз своје метафоре, оне губе своју моћ и уступају место супротним силама – силама светлости. Цветајева скреће нашу пажњу на тамне силе не зато што жели да их велича и да нас плаши, већ зато што жели да нам помогне да их препознамо и превазиђемо (Кудрова 1992: 214). И, у вези са тим, можемо се присетити речи Касирера о основном принципу по којем се гради језичка и митолошка метафора: „онај ко управља делом целине има власт над целином“ (КАСИРЕР 1990: 39). Стварањем метафора, уобличавањем фрагмената стварности у митолошку метафору, као што то ради Цветајева, достиже се катарза и стице се власт над том стварношћу.

ИЗВОРИ

- РСЈ: *Речник српскога језика*. Приредили: М. Вујанић и др. Редиговао М. Николић. Рецензенти: И. Клајн, Д. Петровић. Нови Сад: Матица српска, 2011.
- ФЭС: *Философский энциклопедический словарь*. — М.: Советская энциклопедия. Гл. редакция: Л. Ф. Ильичёв, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалёв, В. Г. Панов, 1983.
- ЦВЕТАЕВА, Марина. *Собрание сочинений в семи томах*. Т1: Стихотворения / Сост., подгот. текста и коммент. А. Саакянц и Л. Мнухина. Москва: Эллис Лак, 1994.
- ЦВЕТАЕВА, Марина. *Собрание сочинений в семи томах*. Т4: Воспоминания о современниках. Дневниковая проза /Сост., подгот. текста и коммент. А. Саакянц и Л. Мнухина. Москва: Эллис Лак, 1994.
- ЦВЕТАЕВА, Марина. *Собрание сочинений в семи томах*. Т5: Автобиографическая проза. Статьи. Эссе. Переводы / Сост., подгот. текста и коммент. А. Саакянц и Л. Мнухина. Москва: Эллис Лак, 1994.

ЛИТЕРАТУРА

- БЕЛЯКОВА, Галина. *Славянская мифология*. Москва: Просвещение, 1995.
- ЕЛЬНИЦКАЯ, Светлана. *Статьи о Марине Цветаевой*. Москва, Дом-музей Марины Цветаевой, 2004.
- КАСИРЕР, Эрнст. Сила метафоры. *Теория метафоры*. Москва, 1990. <https://vk.com/doc412424_407051418?hash=4ee64fc64b301c1309&dl=3063fbee82edaaf569>

- Кудрова, Ирма. Загадка злодеяния и чистого сердца. // *Марина Цветаева: статьи и тексты. Wiener Slawistischer Almanah, Sonderband 32.* Wien, 1992.
- Кузнецова, Валентина. *Дуалистические легенды о сотворении мира в восточно-славянской фольклорной традиции.* Новосибирск: Изд.-во СО РАН НИЦ ОИГТМ, 1998.
- Леви-Брюль, Люсьен. *Первобытное мышление.* Москва: «Академический проект», 2020.
- Лосев, Алексей. *Диалектика мифа.* Москва: Мысль, 2001.
- Лютова, Светлана. *Марина Цветаева и Максимилиан Волошин: эстетика смыслообразования.* Москва, Дом-музей Марины Цветаевой, 2004.
- Мелетинский, Елеазар. *Поэтика мифа.* Москва: Восточная литература РАН, 2000.
- Элияде, Мирча. *Мефистофель и андрогин, или мистерия целостности (часть 2).* С.-Пб.: Алетейя, 1998.

Анжела Прохорова

ИРАЦИОНАЛНО И СТИХИЈСКО У СТВАРАЛАШТВУ МАРИНЕ ЦВЕТАЈЕВЕ
(АНАЛИЗА ЕЛЕМЕНАТА МИТА И ПРАЛОГИЧКОГ МИШЉЕЊА
НА ПРИМЕРУ ПОЈЕДИНИХ МЕТАФОРА)

Резюме

В работе рассматриваем иррациональное и стихийное в творчестве Марины Цветаевой. Сама Цветаева много писала на эту тему в своих эссе и очерках, а в ее прозе и поэтических произведениях мы находим присутствие данных элементов в метафорах и в характеристиках лирических героев. В поэтическом мире Цветаевой иррациональное и стихийное неразрывно связано с элементами мифа и пралогического мышления. В этом смысле мы уделили особое внимание метафоре *черт*, которая является своего рода мифом, пронизывающим не только произведения Цветаевой, но и ее личную жизнь. *Черт* – это сама стихия, творческое начало жизни и поэзии. Он олицетворяет свободу и динамику, без которой невозможна жизнь и невозможно творчество. Анализ данной метафоры привел нас к древним космогоническим мифам, в которых нетрадиционно переплетается символика сил, участвующих в сотворении мира.

anzela.prohorova@ff.uns.ac.rs